

NEKE KNJIŽEVNOKOMPARATISTIČKE ASOCIJACIJE NAD DJELOM R. JORGOVANIĆA

Helena Peričić

1.0 Rikard Flieder Jorgovanić (11.4.1853, Mali Tabor na Sutli - 24.10.1880, Zagreb) svojim se lirskim pjesmama i pripovijestima javlja 1873. (u dobi od dvadeset godina, a do konca života preostat će mu samo još šest), dakle razmjerno dugo nakon programatskog članka »Naša književnost« (1864) u kojem njegov autor, August Šenoa, iznosi načela gotovo realističkog mimesisa. Jorgovanić, premda sposoban i spreman - što je dokazao svojom prozom - za realističke književne ekskurzije, tematski a po nekim komponentama i izražajno još uvijek pripada stilskoj formaciji romantizma. Dapače: on kao da se njoj svjesno vraća.¹ Dok njegova poezija pripada došenoinskom razdoblju izrazito romantičke poetike, dotle se u njegovoj prozi romantičke i predrealističke komponente (u na primjer jednostavnoj, a zapravo trivijalnoj fabuli) isprepliću s realističkima koje pak nisu dominantne ali su itekako nazočne u opisima interijera i eksterijera te u povremenom detaljiziranom, nešablonskom opisu izgleda protagonista. Istican često kao autor koji svoju afirmaciju ima zahvaliti svom još priznatijem i zaslužnijem istodobniku Šenoi, koji ga je nazvao »rođenim pjesnikom«, za svoga je kratkog života - objavivši pedesetak pjesama i dvanaest pripovijesti (od kojih neke nazivlju romanima) - stvorio djelo što nudi, vjerujem, brojne književnokomparatističke asocijacije.

Komparatističku asocijativnost Jorgovanićeva opusa moguće je sagledati u poetički sinkronijskom povlačenju paralela s djelima izvan hrvatske nacionalne, poslijeilirke a došenoinske književnosti, dakle djelima koja pripadaju stranoj romantičkoj literaturi. Drugi niz, ovaj put dijakronijskih komparatističkih asocijacija bio bi smješten unutar domaće, hrvatske književnosti i usmjeren prema predstavnicima posliješenoinskoga razdoblja te bi, dapače, mogao sezati do moderne (Matoš, Donadini) pa možda i suvremene hrvatske književne proizvodnje (Mladen Petrovečki, zbirka novela *Zloduh* iz 1996.).

Prvu spomenutu, sinkronijsku asocijativnost Jorgovanićeva djela moguće je sagledati u odnosu na one autore pod čijim je izravnim utjecajem ovaj pisac stvarao. Vrlo često sama djela, točnije, pripovijesti odaju autorovu literarnu zasnovanost; naime, Jorgovanić-pripovjedač priznaje da njegovi likovi čitaju »zabranjenog« Puškina,² Schillerove pjesme i Homera.³ Ukus hrvatskoga pisca (kao i čitatelja) sedamdesetih je godina bio oblikovan njemačkom sentimentalnom beletristikom ali i djelima Puškina, Byrona, Ljermontova i Turgenjeva. Neki povjesničari književnosti drže da je u Jorgovanićevu opusu moguće naći utjecaje Goetheova *Fausta*, novela Paula Heysea i jezovitih pripovijesti E.T.A. Hoffmanna;⁴ slijedeći tragove njemačkog književnog i umjetničkog kozmopolitizma te estetskog idealizma Jorgovanić se tako, po nekima, vraća zasadama njemačkog romantizma.⁵ No, sinkronijsku asocijativnost moguće je dakako sagledati i na drugi način: u odnosu na pisce s kojima Jorgovanić nije imao i nije mogao imati doticaja ukoliko za to nisu postojali tehnički preduvjeti (npr. dostupnost tekstova u hrvatskom prijevodu). Takva asocijativnost dade se mjeriti/određivati zajedništvom repertoara tematsko-izražajnih sredstava, kao i senzibilitetom koji potvrđuju univerzalnost književnoga stvaralaštva.

Zadržat ću se na jednom primjeru. Nemoguće je pouzdano tvrditi da je naš romantik bio upoznat s pjesničkim i proznim opusom E. A. Poea (1809-1849). No, teško je također vjerovati da on kao štićenik Šenoin i čest suradnik u *Vijencu* sedamdesetih godina u tom istom listu 1875. (godine kad objavljuje niz svojih pjesama, pa i u *Vijencu*), nije zapazio prvi hrvatski prijevod jedne Poeove pjesme, i to glasovitoga »Gavrana«.⁶ Po svemu sudeći, Jorgovanić je imao prigodu pročitati i poneki prijevod Poea na njemački. Uz to, mogućnost da je Jorgovanić dolazio u doticaj ne samo s rijetkim, često anonimnim hrvatskim prijevodima Poeovih pripovijesti ne može se posve odbaciti.⁷ Vjerujem naime da je prijevod »Gavrana« imao itekakva odraza u Jorgovanićevu stvaranju.⁸ Opseg ovoga napisa ne dopušta

detaljnije obrazlaganje poetičke recepcije npr. E.A.Poea u Jorgovanićevu djelu (u smislu sinkronijske asocijativnosti) ili pak utjecaj našeg romantika na neke naše pisce kasnijih razdoblja (dijakronijska asocijativnost) ali ću pokušati na temelju triju romantičkih načela u motivskom sklopu Jorgovanićeva djela ilustrirati kako sinkronijsku tako i dijakronijsku asocijativnost koje u njemu nalazimo.

2. 0. U ovoj raspravi usredotočit ću se na romantička načela (1) liričnosti odnosno individualizma (skopčanog sa subjektivizmom odnosno introverzijom), (2) romantičnog pejzaža, te (3) hiperbolizacije i fantastičnosti (povezane s elementima tajnovitosti i jezovitosti).

2. 1. Načelo liričnosti odražava se u Jorgovanićevu (kao uostalom svakom romantičarskom opusu) kroz subjektivizam autobiografskih momenata: životopis autora uvlači se u djelo kao autostilizacija života romantičnih junaka. Doista, Jorgovanić je svojim gotovo »literarnim« fatumom, vokacijom i poetikom romantik.⁹

2.1.1. Jorgovanićeve pjesme predstavljaju »otvaranje duše«, »spontano prelijevanje snažnih osjećaja«, kako bi kazao Wordsworth; ispovijedi su to pjesnika koji se »u tihoj drijemajućoj noći« (naslov jedne Jorgovanićeve pjesme) podređuje starim uspomena; ili su to stihovane razglednice s putovanja u Veneciju (npr. »Riva degli Schiavoni« ili »Sala del maggior consiglio«) u kojima ga talijanski *milieu* potiče na misli o prošlosti i sudbini domovine; ili su to dijalozi s odabranicom srca (»Molba«, »Mojoj Peri«), temeljene na tipično romantičarskom apostrofiranju drage osobe.

Ovo posljednje dolazi do izražaja u pjesmama, u (uvjetno rečeno) pripovjedačkoj »ja-formi« potkrijepljenoj obraćanjem fiktivnom sugovorniku/ adresatu. U nizu mogućih primjera ističem pjesmu »Molba« (1873):

*Siroče ostadoh u svijetu tada,
Ko izgubljeno dijete usred tame:
Bar, dušo, ti spomeni mene kada,
Da znadem, da još netko mari za me!*
(ulomak)

Na slično apostrofiranje naići ćemo i u Poeovoj poeziji:

*Primi na čelo cjelov taj!
Na rastanku, sad kad je kraj,*

*Ovo mi barem reći daj -
Nisi u krivu što moj dan
Svaki je, smatraš, bio san; (...)*¹⁰

2. 1. 2. Za razliku od izrazitog epičara Šenoe, Jorgovanić je izrazit lirik, pa se ta njegova priroda očituje i u nekim pripovijestima gdje izbor tema i njihova subjektivnost to potvrđuju. Uglavnom su to pripovijesti u kojima Jorgovanić teži analizi duševnih stanja svojih likova (»Dada«, »Čovjek bez srca« ili »Stella Raïva«).

Individualizacija je u nekim Jorgovanićevim pripovijestima izvedena postupkom pripovjedača koji svoju ulogu prepušta jednom od svojih junaka koji kao da piše pripovijest u prvom licu; tako taj junak preuzima ulogu komentatora (npr. Milan u pripovijesti »Dada«). U drugim pak pripovijestima pripovjedač se javlja kao glavni junak, funkcionira kao »sveznajući« pripovjedač¹¹ stvarajući dojam autobiografske pripovijetke (npr. u pripovijesti »Mlinarska djeca«):

*Pilo se i jelo do kasne noći, i ja sam polag bio, te jeo i pio, da mi je još i dan danas jezik moker.*¹²

I u prvom i u drugom slučaju riječ je o tekstovima koji se zatvaraju u oblik tzv. uokvirene pripovijesti (dodajem primjere pripovijesti »Dada« i »Čovjek bez srca«).

Pripovijedanje u »ja-formi« - prisjetimo li se Poeovih priča »Jama i njihalo«, »Pad kuće Usher«, »Ukradeno pismo«, »William Wilson« - postat će i ostati do suvremene proze svojevrsnom narativnom konvencijom koja će imati specifičnu, sugestivnu svrhu u stvaranju jezovita efekta: pripovijedanje u prvom licu - gdje se u dvosmjernom mimetičkom odnosu racionalno/realistično sučeljava s iracionalnim/fantastičnim - služi jasnom, racionalnom sagledanju neke psihološke nevolje ili iracionalne sile, čime se pojačava doživljaj groze.¹³ Nešto od te igre odnosa realistične introspekcije (ali i, nazovimo je, »eksterspekcije«) pred prijetnjom iracionalnog i neizbježnog, nazočno je i u Jorgovanićevoj prozi. Dakako, do snage Poeove prikazbe strave još je daleko. (Taj bi narativni problem iziskivao podrobnije obrazlaganje, no ovdje se dakako njega se mogu tek dotaći!) U okviru momenta individualizacije spomenut ću slutnju (vlastite smrti u pjesmama »Noć«, »Još jedan čas«, »Na sjeveru ili jugu?«, »Uminuli ste«.¹⁴ U Poeovoj poeziji taj ćemo motiv (slutnje smrti) naći u pjesmi »Za Annie«.¹⁵

U svojoj najintimnijoj lirici razvija Jorgovanić kult ženske ljepote temeljen iskustveno tek na erotskoj kontemplaciji i senzibilnom sanjarenju; za svoga je vijeka ostao tek pasivni, platonski uživatelj u ljubavi. Novost je, usprkos tomu, kod Jorgovanića u prevladavanju ljubavne poezije koja je dotad bila, kako piše Mihanović: »(...) škrt, impersonalna i redovno namijenjena nekom imaginarnom simbolu, koji je u isto vrijeme bio i domovina i stvarna žena«;¹⁶ Jorgovanić tako izražajno i tematski proširuje granice ljubavne poezije (na nju se moglo naići tek među radovima Stanka Vraza i svećenika Andrije Palmovića).¹⁷ Po sudu nekih naših kritika, Jorgovanić je »u razvoju naše novije lirike prvi izrazitiji subjektivni ljubavni pjesnik«.¹⁸ Moguće je usporediti kult ženske ljepote i idealizacije objekta ljubavi u Jorgovanićevoj pjesmi »Mojoj Peri« (1876):

*Tko vidi tvoje neumrlo tijelo
Obasuto krasotom svega svijeta,
Ko labudovo krilo sjajno, bijelo,
Zaodjeto u nevinosti velo,
taj klecajući strahom tebe sreća.
(ulomak)*

...i Poeovoj pjesmi »Heleni« (1831):

*Ljepota tvoja mi, Helena,
nikejski su drevni brodi
što putnika su izmorena
lagano, mirisnoj po vodi
dovezli u kraj, gdje se rodi.¹⁹
(ulomak)*

Junakinje Jorgovanićevih pripovijesti lijepe su žene hiperboliziranih karakternih osobina: ponašaju se povremeno bizarno, tvrdoglavo i zagonetno (riječ je mahom o tipu prkosne i zagonetne djevojke).²⁰ No, iako estetski zamišljena i motivirana, ljubav tih ženskih likova jaka je strast koja često vodi do ubojstva, samoubojstva, krvi. Asocijacija s Poeovom Ligejom iz istoimene pripovijesti ili Madelinom iz »Pada kuće Usher« neizbježna je.

S kultom ljepote skopčan je moment koji je u romantičarskoj ali i fantastičnoj književnosti postao gotovo stalnim mjestom ljubavne lirike: smrt krasne žene ili

žena na odru jedna je od vitalnih romantičkih arhetipskih situacija o kojoj je sam Poe pisao u raspravi »Filozofija kompozicije«:

Onda kad se najtjesnije poveže s Ljepotom: smrt je, dakle, lijepe žene bez diskusije najpoetskija tema na svijetu - a isto tako je izvan sumnje da su usne ožalošćena ljubavnika najprikladnije za tu temu.²¹

Dok je Poe svoju zamisao potvrdio u pjesmama »Gavran«, »Annabel Lee« i »Lenore« te pričama kao što su »Ligeja« i »Pad kuće Usher«, moguće je pretpostaviti da Jorgovanić u pjesmi »Noćna šetnja«, objavljenoj dakle iste 1875, one godine u kojoj izlazi prvi naš prijevod »Gavrana«, govori zapravo o smrti ljubljene žene (1875):

*Snivaj slatko, snivaj... šapće ona njima...
Vidjela u svojih sanjah rajske bašte,
Kuda šeću anđeli i nesretnima
Viju cijeve, da ih minu boli tašte!
Tebi dali krila, da se vineš živa
Preko sviju zvijezda dalje sve onamo,
Gdje vjekovita se sreća znade samo,
gdje vjekovita se ljubav tek uživa!
Tako stajah dugo još, bez misli, mamen,
Dokle ne klonu na tvrd i hladan kamen.
(ulomak)*

Zanimljivo je da je već godinu dana po objavljivanju prijevoda Poeova »Gavrana« u *Vijencu* Jorgovanić objavio pripovijest pod naslovom »Ljubav na odru«. Uostalom, u samoj priči glavni motivi podsjećaju na Poeove tematske preokupacije:

Njihove su oči sa strahom bludile preko njegovog blijedog lica, zaustavljajući se na njegovu čelu na kojem kao da je čudnovatim pismenima bila zapisana povijest strašne boli, i zato bi Hvastov, ne htijući odavati svojih tajna, prekrivao čelo vlasima, crnim kao gavranova krila.²²

Istina je da je motiv smrti mlade žene bio u prvoj polovici 19. stoljeća raširen kako u književnosti tako i slikarstvu, no vjerujem da je motivska povezanost Poeove

pjesme i Jorgovanićeve priče više nego slučajna. U Jorgovanićevoj prozi pak smrt žene srećemo i u »Dadi« i »Divljoj djevojci«.²³ Imajući na umu sliku mlade žene na odru, nemoguće je, dakako, izbjeći izravnu asocijaciju na »Utjehu kose«²⁴ A.G. Matoša koji je i sam, kao što je poznato, bio pod Poeovim utjecajem.

U spomenutoj Jorgovanićevoj pripovijesti žena na odru funkcionira kao romantičarski simbol u kojem slikarski model predstavlja nadomjestak koji zamjenjujući mrtvo rađa živo; Eros se rađa iz Thanatosa, priviđenje je »alter ego nerealizirane strasti, tlapnja postaje objektom želje, katastrofa biva logičnim posljeticom neostvarene sreće«.²⁵ Međutim, u Jorgovanićevim pripovijestima smrt žene ili jednoga junaka (dodajmo ovdje još i pripovijest »Stella Raiva«) predstavlja, za razliku od predrealističkih ili romantičkih pripovjedaka, tek povod odnosno motivaciju za analizu duševnoga stanja protagonista koji je ostao živ.²⁶ U »Ljubavi na odru« smrt voljene djevojke povod je za razmatranje psihologije slikara koji želi ostvariti umjetničko djelo - lik svoje drage na odru:

Voštanice, što su stajale na velikim sviećnjacima kraj odra, plamtile su onim istim tihim, tugujućim svijetlom i obasjavale bliedi ženski lik s upalim očima, po kojima su pale tamne, duge trepavice, u suhim rukama stajao je križić s dijamantima, i ovi se u opreci prema ostalom odsievahu kao suze prve radosti...²⁷

2. 2. Romantični pejzaž u Jorgovanićevoj poeziji uglavnom je vezan za tajanstveni noćnu *milieu*. Čak 16 od ukupno 36 pjesama koliko ih ima u Jorgovanićevim *Izabranim pjesmama*²⁸ smješteno je u tiho i tajnovito noćno okruženje. Dovoljno je prisjetiti se nekih naslova: »Noć«, »Ponoć na piazza San Marco«, »Noćna šetnja«, »U sumračju«, »U tihoj drijemajućoj noći«, »Ja snivah«. Noć i ponoć srest ćemo u Poea u pjesmama »Spavačica«, »Zemlja sna«, »Ulalume« ili »Heleni« a u Matoša u pjesmi »Samotna ljubav«.²⁹

Svijet tmine proširuje se u Jorgovanića na prostor kojem bijahu skloni svi romantičari pa tako i Poe: grob, groblje, stari dvorci i jezoviti ambijent smrti (kao u pjesmama »Noćna šetnja«, »Još jedan čas«, »Odgovor« ili »Na sjeveru ili jugu?«).³⁰

Dakako, asocijacija na »grobjansku poeziju« i ovdje je isprepletana s introspekcijom i slutnjom skore smrti (kao u pjesmi »Noć«). Jorgovanić, međutim, poseže (pogotovu u prozi) za aristokratskim dekorom ili u poeziji - u

romantičarskom ili bajronovskom stilu - za egzotičnim pustinjским predjelima, (npr. u pjesmama »Na sjeveru ili jugu?«, 1877, i »U sjeni paome...«, 1876)³¹ ili u pripovijesti »Stella Raiva«. Poeova poezija nudi niz primjera za egzotičnost predjela u »Annabel Lee«, »Eldorado«, »Ulalume«.

2. 3. Na ambijent »grobljanske« poezije ili »gotskoga« romana nadovezuje se načelo fantastičnosti, tajnovitosti pa i jezovitosti kod Jorgovanića koji su često postignuti tehnikom sna. Sam je Poe naglašavao važnost hipnagogičkog stanja kroz koji prolazimo dok prelazimo iz jave u san ili obrnuto; to je po Poeu vizionarsko stanje u kom pjesniku pristižu poruke i slike iz duhovnih sfera koje su mu inače nedostupne.³²

Motivom sna bilo u poeziji (na primjer u pjesmi »Ja snivah«³³) bilo u prozi Jorgovanić se koristi tamo gdje kani istaći emocionalno uzbuđenje, unutarnja proživljavanja junaka kojima se istina razotkriva u snu.³⁴ Četrdesetak godina poslije doticat ćemo se sna u npr. Matoševu »Mističnom sonetu«. ³⁵ I u pripovijestima Jorgovanić često poseže za tehnikom sna (s primjesama efekta jezovitosti); primjeri se mogu naći već u njegovoj prvoj objavljenoj pripovijetki »Mlinarska djeca« (1873)³⁶ a sličnih ima u pripovijesti »Dada«³⁷ i »Ljubav na odru«.³⁸

Iako u okrilju novih realističkih težnji - zacijelo zbog svog literarnog pa i životnog neiskustva izrazito mladoga pisca - Jorgovanić je zaokupljen neobjašnjivim smrtima, slutnjama nekog drugog života, odnosom života i smrti, ljubavi i mržnje, racionalnog i iracionalnog. Možda upravo u dodiru ili sukobu romantičarskog posezanja za maštovitim, iracionalnim, sentimentalnim i irealnim, s jedne, te (egzistencijalno) realnim i (literarno) realističkim, s druge strane, - u Jorgovanićevoj poeziji i prozi nalazimo elemente fantazije kao »fermenta umjetnosti koji izmišljeno, nerealno smješta u prostor realnog svijeta a da pri tome o njihovoj organskoj neadaptiranosti i nesukladnosti vremena uopće i ne razmišlja«. ³⁹ Ako je fantastično u književnosti najautentičniji izraz autorove slobode izmišljanja, opet je ona istodobno, izraz neslobode jer je posljedica ljudskoga straha pred nepoznatim, tamom, užasom ili osamljenošću. Možda je upravo ta osamljenost najizraženija kod Jorgovanića. Za čovjeka klerika, kakav bijaše Jorgovanić, mit o svjetlu religioznog mentaliteta povremeno se zamjenjuje mitom noći. Ona je, noć i njezina tmina, kako piše Donat »prava zbilja umjetnosti neizvjesnog«. ⁴⁰

Prva i posljednja strofa u Jorgovanićevoj pjesmi »U tihoj drijemajućoj noći« glase:

*U tihoj drijemajućoj noći
Obilaze me stare uspomene
Otajstvene i čudne moći.
U tihoj drijemajućoj noći
Otvoraju se rane zacijeljene.*

»Rane zacijeljene« otvaraju se u Jorgovanovićevoj noći kao što zloduh u Poeovoj pjesmi svojim kljunom »srce siše« ne dopuštajući zaboravu zbrisati spomen na Lenoru:

*(...)U samoći mene pusti! - nek ti trag se s biste zбриše!
Nosi lik svoj s mojih vrata, vadi kljun, što srce siše! (...)*⁴¹

3.0. Neovisno o svjesnim ili nesvjesnim poetičkim dodirima⁴² književni su opusi raznih razdoblja i raznih prostora određeni ili osuđeni na univerzalne motivske sklopove, tematske konstante, koje neki nazivaju kronotopima, arhetipovima ili simbolima; univerzalnost romantičkog senzibiliteta pokušala sam ovdje prikazati kako u odnosu Poe-Jorgovanić tako u mjestimice dotaknutom odnosu Jorgovanić-Matoš. Nazivali mi Rikarda Jorgovanića prerano ugaslim talentom, meteorom koji je »prebrzo prošao horizontom hrvatske književnosti« (N. Mihanović), autorom trivijalnih pripovijesti ili oponašateljem njemačkog literarnog kiča⁴³ - činjenica je da je on svojim za onodobnu domaću književnost pionirskim zanimanjem za subjektivni svijet junaka, za analizu njegova duševnoga stanja i raspoloženja u kom vrlo često osim racionalne svijesti i volje vlada tajnovito i nedokučivo - stvorio djelo u kojem se nalaze klice nekih važnih i dalekosežnih razvojnih linija kako hrvatske lirike tako i proze.

VAŽNIJA LITERATURA:

Antologija hrvatske fantastične proze i slikarstva, prir. B. Donat i I. Zidić, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1975.

Bašić, Sonja, *Edgar Allan Poe u hrvatskoj i srpskoj književnosti* (Poseban otisak iz Rada 365), str. 135-256.

Dictionary of World Literature, ed. by Joseph T. Shipley, Totowa - New Jersey, Littlefield, Adams & co., 1972

Donat, Branimir, *Hodočasnik u labirintu*, Zagreb, August Cesarec, 1986.

Esenwein, J. Berg, *Studyng the Short Story*, New York, Philadelphia, Chicago, Hinds, Hayden & Eldredge, Inc., s. a.

Flaker, Aleksandar, *Književne poredbe*, Zagreb, Naprijed, 1968.

Frangeš, Ivo, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb-Ljubljana, Nakladni zavod Matice hrvatske-Cankarjeva založba, 1987.

Jorgovanić, Rikard, *Izabrane pjesme*, izbor i pogovor: Nedjeljko Mihanović, Zagreb, Matica hrvatska, 1961.

Jorgovanić, Rikard, *Pjesme, proza, feljtoni u: Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 44, Zagreb, Matica hrvatska-Zora, 1970.

Jorgovanić, Rikard, *Pripoviesti*, I (»Mlinarska djeca«, »Divlja djevojka«); *Pripoviesti*, II (»Žena i ljubovca«, »Čovjek bez srдца«, »Dada«, »Gradska i seoska ruža«); *Pripoviesti*, III (»Crne niti«, »Ženske suze«, »Na jezeru«, »Ljubav na odru«); *Pripoviesti*, IV (»Za jedan časak radosti«, »Stella Raiva«, »Iz pensionata«, »Gavan«), u: *Ukupna djela Rikarda Jorgovanića*, ur. J Benešić, Zagreb, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1943.

Matoš, Antun Gustav, *Pjesme, Iverje, Novo iverje, Umorne priče*, u: *Izabrana djela*, sv. I, ur. Nedjeljko Mihanović, Rijeka, Tiskara Rijeka, 1990.

Mihanović, Nedjeljko, »Rikard Jorgovanić«, u: *Riječka revija*, 10, 1961, 1, 26-33.

Pederin, Ivan, »Estetski idealizam Jorgovanićeve proze i njegovi njemački uzori« u: *Republika*, 28, 1972, 343-359.

Poe, Edgar Allan, *Doživljaji Arthura Gordona Pyma, pjesme, poetika, pisma*, knj. III, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989.

Šicel, Miroslav, »Pripovijetke Rikarda Jorgovanića (Prilog poetici hrvatske novele sedamdesetih godina prošlog stoljeća)«, *Croatica*, I, sv. 1, Zagreb, 1970.

Wiesner, Polić, Donadini - Izabrana djela, u *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 85, prir. Milan Selaković, Zagreb, Zora - Matica hrvatska, 1970.

ŠTO JORGOVANIĆ ČITA

HUMOR

Elementi humora su rijetki ali ipak nazočni:

»Mara se je udala na želost svoga otca za nekakva krojačića, koji je bio tako tanak, kako je ona bila debela, tako siromašan, kako je ona bila bogata, i dobro joj je bilo. Malo se je ljutila, što se prevarila u nadi, no to joj nije nahudilo, jer se od jeda nije nimalo posušila.« (»Mlinareva djeca«, 91)

U prikazu zbirke Hawthorneovih novela E. A. Poe istakao je formalne prednosti ove prozne vrste: novela se čita kontinuirano, od pol sata do najviše dva sata, pa se neometanim čitanjem postiže »čist« (unblemished) i jedinstven efekt; to nije moguće ostvariti u romanu zbog dužine i prekida u čitanju. Poe također tvrdi da novela ima određene prednosti u odnosu na poeziju. Pisac, naime, može u noveli svoju temu izraziti na najrazličitije načine, intonacijama misli i izraza nedostupnima poeziji, koju sputava ritam. Ritam poezije teži izraziti Ljepotu, ali sprečava slobodan razvoj misli i izraza istine, a istina je često i u znatnoj mjeri osnovni cilj novele.¹

Za neke svoje novele u spomenutoj zbirci sam je autor upotrijebio termin »romance« Hawthornove najbolje novele negdje su između parabole, kao najsažetijeg oblika moralne alegorije, i slobode oblikovanja »romance« (pod romancom se očito podrazumijeva roman tipa Walpoleova castle of Otranto).²

Fantastičnost u Poea koncentrirana i oko riječi koje izgovara biće koje nije obdareno razumom. U Matoševoj noveli Camao ulogu gavrana preuzima papiga »koja nad kobnim zatorom pakosno kriještaše:

- Fannu, Fannu, moja draga fanny! Fanny, moje gondže, Fanny, slatka mačkice!

Donadini u pripovijesti »Dunja«

Onda je došlo jutro. Sunce što je sijalo kroz prozore pričinilo mi se kao požar. Lupalo je o staklo svojom svjetlošću. Krvave pjege i niti savijale su mi se pred očima. Sjećanje je posve iščezlo. Prošla noć činila mi se kao užasna crna bezdan.

I na dnu njezinom ja još uvijek ležim. A na nebu sije sunce. Zvijezde kao kapljice rose dršću na njegovoj zlatnoj mreži. Onda se sve to raskidalo. Noć je gutala. Svodovi su bili niski, kameni, crni. Bilo je zagušljivo kao u grobu. Samo na vrhu Nea kao okrugli srebrni otvor stajao je mjesec. Nikakva svjetlost nije od njega sijala. Bio je kao okrugla srebrna mrlja. I u mjesecu najednom pojavio se Jakov obučen kao balerina. Plesao je bestidno.« (398)

I moje slikarstvo, i Jakov kao moj prijatelj, i moj đavo koga sam ja sebi iskonstruirao, bili su poput Dunje samo fantazmagorija. Moja duša morala je da ljubi. Nije mogla da čeka ni jednog jedinog časa, zaljubila se u nešto ludo, apsurdno, u biće koje je baš proturječilo onome kakvim sam ga gledao u svojoj fantaziji. (405)

(Npr. o ljubavi dvoje mladih, koji su dakako, idealizirani i gdje jedno od njih gotovo u pravilu umire)

Motive svoje poezije crpi on u vlastitu životu koji će prebrzo, već u dvadesetšestoj doći svome koncu, boreći se sa siromaštvom a time i s nemogućnosti obrazovanja i pisanja, doživljavajući ohrabrenja i poticaje koje mu je August Šenoa dao objavivši u svom *Vijencu* 1873. Jorgovanićevu novelu, pa onda sakaćenje (amputacija noge zbog teškog sarkoma), neizlječiva bolest (sušica), čežnja za djevojačkom ljubavlju («a sva njegova ljubavna akcija bila je u erotskoj kontemplaciji i senzibilnom sanjarenju«, N.M. 61).

U »Ljubavi na odru«:

On stane dozivati u pomoć dobroga duha, i čim je izgovorio zadnje slovo, pećina zatutnji pod njim kao da će se prelomiti. Sad će da se sruši, mozak mu se zavrti, oči se zamagle... jedva da može disati... već nema pomoći, on mora umrijeti u strašnoj pustoši sam, bez prijatelja i znanca... ah, samo jedno ime hoće još da spomene, al mu ne da dah ... Adelaide... (Ljubav na odru, III, 204)

POE u pjesmi »Spavačica« (1831, prev. Paljetak):

*U ponoć baš, u lipnju, skrovit
Gledam u mjesec tajnom ovit...*

POE u pjesmi »Zemlja sna« (1874, prev. Luko Paljetak):

*Putem mračnim, pustim tlima,
Gdje anđela zlih tek ima,
Gdje idol, kog zovu Noć,
S crnog trona širi moć,
Kući nedavno iz tmule
I krajnje te stigoh Tule*

POE u pjesmi »Gavran«:

*Ponoći sam jedne tužne proučavo slab i snužden
Neobične drevne knjige, što prastari nauk skriše -
Gotovo sam u san pao, kad je netko zakucacao (...)*

POE u pjesmi »Ululalume«:

Bje listopad, pust, noć je sve krila (...)

POE u pjesmi »Heleni (1848, prev. Luko Paljetak):

*Vidjeh te jednom - samo jednom - nekoć:
Ne smijem reć' koliko - al ne mnogo.
Ponoć u srpnju bješe, i iz punog
Mjeseca što, ko duša tvoja, lebdeć
tražio strmu stazu je po nebu,
Srebrnosvilen veo svjetla pao
s tišinom je, i omarom, i snom
Na uspravljena lica mnoštva ruža
Što rasle su u začaranom vrtu
Gdje vjetar tek na prste smije ući -
Na uspravljena lica onih ruža
Što pružahu mu, za tu strasnu svjetlost,
Mirisnu dušu u zanosnoj smrti -
Na spravljena lica onih ruža
Što mirisah vedro, očarane
Tobom i poezijom tvog prisustva.
I na nebu su gore zvijezde - kojim
Klanjam u tužnim bdijenjima se noćnim: (...)*

Jer je Jorgovanić, iako objavljuje u tzv. protorealističkom razdoblju 70-tih godina po vokaciji, sudbini i poetici romantik (doduše ograničen aktualnim /ne/ mogućnostima hrvatskoga jezičnog izričaja).

Drugim riječima, Jorgovanić realističku tematiku svojih pripovijesti sapinje u okvir predrealističke, trivijalne fabule.

Uostalom neki su povjesničari književnosti mišljenja da ovaj pisac predstavlja most između trivijalne pripovijetke došenoinskog doba i pripovijetke Moderne »kojom je započet proces dezintegracije hrvatskog realizma« (Šicel, 134-5) te da su u njegovu djelu uklopljeni elementi različitih stilskih postupaka i građe.

»Ilirski romantik« kako bi kazao Matoš - sijekući tom jednostavnom sintagmom gordijski čvor poetičkih i periodizacijskih dilema o razlikovanju/identificiranju ilirizma i romantizma.

BILJEŠKE

¹ Djelujući u okružju onih »koji su produžavali ilirske literarne koncepcije« (usp. N. Mihanović, »Rikard Jorgovanić« u: R. Jorgovanić, *Izabrane pjesme*, Zagreb, Matica hrvatska, 1961, 57), kada se književnost još uvijek doživljava kao sredstvo nacionalnog i kulturnog revolta i oslobođenja, Jorgovanić i sam povremeno piše pjesme romantičarske rodoljubne tematike.

² Usp. R. Jorgovanić, »Ljubav na odru« u: R. Jorgovanić, *Pripoviesti*, III (*Ukupna djela Rikarda Jorgovanića*, sv. III, ur. J. Benešić), Zagreb, 1943, 202.

³ Usp. R. Jorgovanić, »Dada« u: R. Jorgovanić, *Pripoviesti*, II (*Ukupna djela Rikarda Jorgovanića*, sv. III, ur. J. Benešić), Zagreb, 1943, 217.

⁴ Usp. I. Pederin, »Estetski idealizam Jorgovanićeve proze i njegovi njemački uzori«, *Republika*, 28, 1972, 3-4, 343-359.

⁵ Usp. isto.

⁶ Prevoditelj Aleksandar Tomić, profesor na đakovačkom sjemeništu, a kasnije župnik u Velikoj Kopanici, preveo je »Gavrana« u stilu naših romantičnih pjesnika, ugledajući se često na jezik narodnih pjesama). Do 1880. godine Jorgovanićeve smrti, u hrvatskim novinama ne bilježimo prijevode Poeovih pripovijesti.

⁷ U novosadskoj *Danici* 1863. godine izlazi prijevod Poeove priče »Crni mačak«. Srpski pak prijevod »Gavrana« izišao je u »Javoru« 1878 (18, 543-548). Zanimljivo je da

su od 1888. do 1903. prijevodi Poeovih pripovijedaka bili razmjerno često zastupljeni u zadarskoj periodici: u *Smotri dalmatinskoj* i *Narodnom listu* u tom je razdoblju prevedeno čak pet pripovijesti. Jedini poznati prevoditelj Poeovih pripovijesti u zadarskoj je periodici Arsen Wenzelides (prijevod pripovijetke »Tišina«, *Narodni list*, 1902, br. 50).

⁸ O tome piše Sonja Bašić u radu *Edgar Allan Poe u hrvatskoj i srpskoj književnosti*, (Poseban otisak iz Rada 365), Zagreb, 1972, 159.

⁹ Njegove težnje i boli (sudbina klerika koji zbog siromaštva ne može nastaviti s tako žuđenim obrazovanjem, bolest, sklapanje braka na smrtnoj postelji itd.) zrcale se kako u njegovim stihovima tako u prozi.

¹⁰ Ulomak iz Poeove pjesme »San u snu« (1827), prev. Luko Paljetak.

¹¹ Usp. M. Šicel, »Pripovijetke Rikarda Jorgovanića«, *Croatica*, I, sv. 1, Zagreb, 1970, 115.

¹² R. Jorgovanić, »Mlinarska djeca«, u: R. Jorgovanić, *Pripovijesti*, I (*Ukupna djela Rikarda Jorgovanića*, sv. II, ur. Julije Benešić), Zagreb, 1943, 90.

¹³ Sonja Bašić za takvo pojavu u pripovijedanju E.A. Poea rabi izraz »ratiocinacija« (engl. *ratiocination*; od lat. *ratiocinari*).

¹⁴ *Kud okom gledam - slušam uhoma*

*U pokoju sve leži gluhom.
Svud znaci noći razastrti
I udarili pečat smrti,
Pa svijet se netom čini cijeli
Ko mrtvac da je posto veli,
I zvijezde - gledeć sa neba nice
Ko sitne da su voštanice,
I turoboga mjesec lika
Da svjetiljka je pokojnika...*
(iz pjesme »Noć«, 1874)

ili:

*Ko okresani ja ću hrast
Života burom ja ću past
I nitko neće za me znati:
Nad grobom križ i kita cvijeća
Možebit da te poslije sjeća,
Što za te patih—*
(iz pjesme »Još jedan čas«, 1876)

ili:

*Ah, tko će dozvat ljubav prvu
Na povratak, pod grobom sneću?
Tko cvijeće vratit suhu drvu?
Tko vratit meni prvu sreću?*
(iz pjesme »Uminuli ste«, 1883)

ili:

Nešto šušti, granje se rastvara,

*Bijela ruka s granja cvijet obara,
Tužno lice sviće usred tmine,
kako sviće - svitajući gine.*
(iz pjesme »Smrt«, 1890)

¹⁵ *I ležim sad mirno u svom
Krevetu gdje sam morao leć',
(Znajući da me voli)
Pa mislite, mrtav sam već -
Počivam zadovoljno sad u svom
Krevetu gdje sam morao leć' (...)*
(iz Poeove pjesme »Za Annie«, 1849, prev. L. Paljetak)

¹⁶ N. Mihanović, n. d., 57.

¹⁷ Usp. isto, 58.

¹⁸ Usp. isto.

¹⁹ Prijevod Ivana Slamniga.

²⁰ ... koji ima, kako Ivan Pederin piše, svoj prototip kod Paula Heysea. Usp. I. Pederin, n.d., 348.

²¹ E.A. Poe, »Filozofija kompozicije« u: *Doživljaji Arthura Gordona Pyma, pjesme, poetika, pisma*, knj. III, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989, 257.

²² »Ljubav na odru«, n. i., 459.

²³ Evo slike žene na odru u Poeovoj u pjesmi »Lenora« (1831, prev. L. Paljetak)
*...O Gle, na tom tužnom odru i ružnom leži ti draga, Lenora!
Neka opijelo počne sa žrtvom - i pjesma pogrebna sada!*

*-
Hvalospjev nad najljepšom mrtvom što ikad je umrla mlada - (...)*

... u pjesmi »Annabel Lee« (1849, prev. Slamnig-Šoljan):

*I došli su plemeniti rođaci njeni,
meni je oteli,
Da je zatvore u grobnicu tamnu
U tom carstvu, što kraj mora bi.*

...u pjesmi »Spavačica« (1831, prev. L. Paljetak):

*Spava Ljepota sva! - gle! snena
Leži uz usud svoj Irena.*

...

*Ta djeva spava! Nek joj san,
Što dug je, dubok bude! Stan
Na nebu nek joj bude dan!*

²⁴ *Gledo sam te sinoć. U snu. Tužnu. Mrtvu.
U dvorani kobnoj, u idili cvijeća,
Na visokom odru, u agoniji svijeća,
Gotov da ti predam život kao žrtvu.*

i dalje:

(...) *Zapanjen sam stao*
U dvorani kobnoj, punoj smrti krasne, (...)
(ulomci)

²⁵ Branimir Donat, *Hodočasnik u labirintu*, Zagreb, August Cesarec, 1986, 155.

²⁶ »Katastrofa, dakle, nije logični završetak koji slijedi iz cijele akcijske fabule na kojoj je težište pripovijetke, već samo psihološka motivacija za početak pripovijetke«, piše Šicel. Usp. M. Šicel, n. d., 127.

²⁷ »Ljubav na odru«, n. i., 218.

²⁸ R. Jorgovanić, *Izabrane pjesme*, Zagreb, Matica hrvatska, 1961.

²⁹ *Ponoć već je prošla, svjetlo mi se gasi,*
Na baršunu crnom leži teška noć,
Čelom mi se truni spomen tvojih vlasi -
Ljubavi daleka, kad ćeš, kad ćeš doć?

... u istoj pjesmi u posljednjoj tercini:

-

Teško, teško onom koji jako voli. -
Nisi pravo rekla. Ljubav boj je, plamen,
Ali muči samo kad sam sam - ko kamen.
(ulomci iz Matoševe pjesme »Samotna ljubav«)

³⁰ Ulomak iz pjesme »Noćna šetnja«:

Gledam gore, tiha je ko stoljet-raka
Što jednako krije kraljicu i roba.
Oh, da jedna raka nas sakriva oba!

Iz pjesme »Još jedan čas«:
Nad grobom križ i kita cvijeća
Možebit da te poslije sjeća, Što za te patih—

Iz pjesme »Odgovor«:
Ti pitaš, zašto šutim poput groba,
Iz kojega tek jeka šumna zbori (...)

Iz pjesme »Na sjeveru il jugu?«:
Sve je isto! Grob i raka
Tu je i ondje sasvim jednaka,
Snijeg te zamete na sjeveru bijelom,
Bura te prati gromkim opijelom.

³¹ Iz pjesme »U sjeni paome...«:

Počivah umoran u sjeni paome
Dugoliste, a na oazi cvjetnoj
Beskrajne, puste Sahare. (...)

³² Usp. Sonja Bašić, n.d., 224.

³³ *Ja snivah, da sam glavu sagno*
Na bijele vale tvojih grudi,

*I ti si mirna, mirna stala
Da mene ništa ne probudi
(ulomak)*

³⁴ Usp. I. Pederin, n. d. 354.

³⁵ *O kako čudno njene oči sijevahu
kroz tajnu noći u slatkoj uspomeni!
A dušom mojom, njenom harfom, pjevahu,
Ja ne znam kakvi zvuci, psalam meni.
(ulomak)*

³⁶ *Ove noći joj se prisnio pokojni suprug, krvav i izranjen, da dolazi k njezinoj postelji i da joj se prieti gromornim glasom: Ženo, ako ne dozvoliš Mariju Pavlu, zlo po tebe, po tvoje diete! Nato se zatvoriše rane njegove glave, a iz njih poteče pocrnjela krv: Zaklinjem te ovom krvi, da ispuniš moju posljednju volju; zagrmi opet i izgine u crnim oblacima, što su sievali munjama. (»Mlinarska djeca«, n. i., 87)*

³⁷ *Zaspim po drugi put. Čini mi se da sam u podrumu, al u kojem nema buradi, već su nekakve čudne škrinje. Samo na jedno okno odozgora dopire svjetlo u taj podrum. Čemu su te škrinje ovdje? - pitam se i dignem poklopac s neke škrinje. A što vidim u škrinji? Čitavu hrpu ljudskih kosti. Vrisnem i proplačem od užasa (...) (»Dada«, n.i., 225)*

³⁸ U pripovijesti »Ljubav na odru« na više mjesta nailazimo na ilustraciju upravo te tehnike. Lik mlade djevojke Anđeline ovako prepričava svoj san :

Sanjala sam, da smo zajedno ležali u grobu, te da su iz naših srdaca niknula dva mirtina busena, ali što je čudnovato, njihovo cvieće nije bilo bijelo već crno, crno kao ovaj baršun - odvrati ona, nagnuvši krasnu glavu. (»Ljubav na odru«, n.i., 212)

U istoj pripovijesti glavni se lik Hvostov prisjeća Adelaidina groba:

»Kao oblaci navale na Hvostova slike iz prošlosti, on vidi grob u kutu sjenovita groblja, i na njem ružin grm; upravo je procvala prva ruža, i u njoj se blista rosa poput suze, što ju lije ljubeća uspomena... već mu je na ustima nezaboravno ime. Adelaida...« (»Ljubav na odru«, n.i., 217)

³⁹ B. Donat, »Stotinu godina fantastičnoga u hrvatskoj prozi«, u: *Antologija hrvatske fantastične proze i slikarstva*, prir. B. Donat i I. Zidić, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1975, 12.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Usp. rečeno, riječ »zloduh« često srećemo povremeno i u Jorgovanića.

⁴² Po mišljenju Rudolfa Filipovića »nepotrebno i nepravедno da se nekom piscu imputira utjecaj kojega on nije bio svjestan u času kad je stvarao svoje književno djelo« (Usp. R. Filipović, *Englesko hrvatske književne veze*, Zagreb, Liber, 1972, 50.)

⁴³ Usp. I. Pederin, n. d., 344.

¹ E. A. Poe, »Twice-Told by Nathaniel Hawthorne, Graham's magazine«, 20, 1842, 298-300.

² Vidi M. Janković, str. 54-55